

ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРОФЕСІЙНОГО СТАНОВЛЕННЯ МАЙБУТНІХ ПСИХОЛОГІВ-ВИКЛАДАЧІВ У ПРОЦЕСІ ФАХОВОЇ ПІДГОТОВКИ

Статтю присвячено вивченню умов забезпечення професійного становлення майбутніх психологів-викладачів, формуванню необхідних компонентів структури особистості, особистісної готовності до педагогічної діяльності та професійного зростання у процесі фахової підготовки в університеті.

Ключові слова: професійна ідентичність, самоактуалізація, мотиваційна готовність до професійної діяльності, особистісне та професійне зростання, професійна спрямованість.

Стаття посвящена изучению условий обеспечения профессионального становления будущих психологов-преподавателей, формированию необходимых компонентов структуры личности, личностной готовности к педагогической деятельности и профессиональному росту в процессе профессиональной подготовки в университете.

Ключевые слова: профессиональная идентичность, самоактуализация, мотивационная готовность к профессиональной деятельности, личностный и профессиональный рост, профессиональная направленность.

Article is devoted to studying of maintenance conditions of professional formation of the future psychologists-teachers, formation of necessary components of the person structure, personal readiness for pedagogical activity and professional growth in the process of vocational training at university.

Key words: professional identity, self-actualization, motivational readiness for professional activities, personal and professional growth, professional orientation.

Постановка проблеми. Професійне становлення особистості є традиційно актуальною проблемою психологічних досліджень. Особливий інтерес до фахової підготовки психологів зумовлюється підвищенням соціальної значущості цієї професії, стрімким зростанням її популярності та розширенням сфер застосування. Цим визначається широке коло напрямів вивчення професійної підготовки психологів. Розроблені напрями досліджень висвітлюють питання особистісного зростання психологів,

особливостей формування професійно значущих якостей, специфіки їх професійного мислення та комунікативної сфери, застосування активних методів навчання та конкретних інтерактивних методик у цьому процесі, обґрунтовуються програми професійної підготовки психологів у вищих навчальних закладах (ВНЗ) та ін. (Г. Балл, О. Бондаренко, Т. Ільїна, С. Максименко, В. Панок, Н. Пов'якель, В. Семіченко, Н. Чепелева, Т. Яценко).

Складність роботи психолога-викладача зумовлена необхідністю постійної професійної реалізації себе за двома напрямками. По-перше, це його науково-викладацька і просвітницька діяльність на різних освітніх рівнях. По-друге, це постійний тісний контакт з іншою людиною (учнем, студентом, викладачем, клієнтом тощо). Це висуває ряд вимог до його особистісних якостей.

На успішність фахової підготовки майбутніх психологів-викладачів впливає сформованість їх ціннісно-сислової та мотиваційної сфери. Ефективність професіоналізації можлива за умови, що професія постає для суб'єкта як сфера реалізації його найважливіших особистісних цінностей, а сам процес здобуття професії сприймається як невід'ємний модус суб'єктної життєтворчості, що забезпечує мотиваційне налаштування на професійну діяльність.

Аналіз актуальних досліджень. Теоретико-методологічною основою дослідження стали фундаментальні положення про розвиток та формування особистості (О. Асмолов, Л. Божович, Л. Виготський, І. Кон, С. Максименко та ін.); концепції особистості як суб'єкта власної життєтворчості (К. Абульханова-Славська, М. Боришевський, М. Гінзбург, С. Рубінштейн, М. Савчин, В. Татенко, Т. Титаренко та ін.); ідеї системного підходу до вивчення психічних явищ (Б. Ананьєв, Л. Анциферова, Б. Ломов та ін.); підходи до проблем професійного самовизначення та самореалізації особистості (Є. Клімов, Н. Кузьміна, Л. Орбан-Лембрик, А. Реан та ін.); загально-психологічні та соціально-психологічні ідеї про структуру і розвиток ціннісно-сислової та мотиваційної сфери особистості (О. Бодальов, Б. Братусь, Д. Леонт'єв, О. Леонт'єв, В. Чудновський та ін.); теоретичні засади вивчення психологічної готовності до професійної діяльності, а також її мотиваційного аспекту (Г. Балл, М. Дяченко, Н. Левітов, В. Моляко, Л. Орбан-Лембрик, Н. Побірченко, М. Смульсон та ін.); положення про особливості становлення особистості в юнацькому віці (Г. Абрамова, Б. Ананьєв, Л. Божович, О. Дусавицький, Е. Еріксон, Г. Костюк, В. Лісовський та ін.); дослідження процесу професійного самовизначення та становлення особистості студента (Г. Абрамова, Л. Долинська, І. Дубровіна, О. Дусавицький, Є. Клімов, А. Маркова,

В. Моляко, Н. Наумчик, В. Панок, Н. Пов'якель, О. Солодухова, О. Фальова, Т. Хомуленко, Н. Чепелева, Т. Яценко та ін.); психолого-педагогічні принципи застосування активних методів навчання, зокрема й у вищій школі (Л. Долинська, О. Дусавицький, В. Татенко, Н. Чепелева, Ю. Швалб та ін.), а також теоретико-методичні засади активних форм групової психологічної роботи (Л. Петровська, К. Роджерс, К. Рудестам, Т. Яценко та ін.).

Дослідження Д. Богоявленської, О. Бодальова, Д. Завалішиної, Н. Кузьміної, Т. Максимової, Є. Максимової, Л. Орбан-Лембрик, В. Чудновського доводять, що включення професійної діяльності в систему смисложиттєвих орієнтацій забезпечує об'єктивно високу ефективність праці, творчий підхід до виконання своїх обов'язків, орієнтацію на досягнення та самовдосконалення, а також суб'єктивне позитивне ціннісно-смісловне, а у найвищому варіанті вияву – смисложиттєве ставлення до професії, яке виявляється у професійному покликанні, задоволеності професійною самореалізацією та процесом фахової підготовки, високої мотиваційної готовності до майбутньої професійної діяльності.

Мотиваційна готовність є складовою професіоналізації, адже розвиток та реалізація інструментальних властивостей можуть бути ефективними лише за умови їх концентрування навколо мотиваційного ядра особистості фахівця, його професійно значущої спрямованості (Г. Балл). Основними її елементами є позитивне ставлення, інтерес суб'єкта до своєї професії, орієнтація на мотиви та цінності конкретної діяльності, потреба в ній, а також в досягненнях і самовдосконаленні (А. Авдєєва, М. Белей, В. Моляко, Л. Орбан-Лембрик, О. Скрипченко, В. Сластьонін, М. Смульсон, А. Тарновська та ін.).

Головними функціями мотиваційної готовності є забезпечення стійкої професійної спрямованості особистості, прагнення до виконання фахової діяльності, її спонукання, регулювання та спрямування. Ці функції реалізуються у таких видах мотиваційної готовності. Довготривала мотиваційна готовність базується на феноменах ціннісно-смісловій, мотиваційній сфер і формується протягом тривалого періоду, перш за все, в умовах професійної підготовки. Короткотривала мотиваційна готовність виникає на базі довготривалої в результаті актуалізації професійно-мотиваційного потенціалу фахівця відповідно до безпосередніх наявних вимог, обставин та ситуацій самої діяльності.

Обґрунтування моделі мотиваційної готовності майбутнього фахівця в галузі викладання психології вимагає врахування загальних структурних елементів мотиваційної готовності та сутнісних особливостей праці психолога-викладача. На сьогодні у вітчизняній науці активно

розробляється спектр кваліфікаційних напрямів професійної діяльності психологів-викладачів, вдосконалюються концепції їх фахової підготовки з урахуванням змістово-функціональної специфіки праці. Також встановлено і загальні, стрижневі ознаки діяльності таких фахівців, що є конститутивними для більшості напрямів їх роботи: психічна реальність як предмет професійної діяльності; спрямованість на людину як на об'єкт пізнання і перетворення; творча, комунікативна природа праці психолога-викладача. При цьому загальними вимогами до особистості та діяльності психолога є необхідність поєднання як науково-пошукових, так і практичних умінь, взаємообумовленість його професійних та особистісних якостей, визнання та повага до індивідуальності людини, орієнтованість на гуманістичні цінності, духовне самовдосконалення та професійні досягнення (Г. Абрамова, Г. Балл, О. Бондаренко, Т. Ільїна, С. Максименко, В. Панок, Н. Пов'якель, І. Попович, В. Семіченко, І. Трофімов, Н. Чепелєва та ін.).

Становлення кваліфікованого психолога-викладача повинно базуватися на гармонійній узгодженості особистісної та професійної спрямованості суб'єкта. Щодо особистісної спрямованості, це реалізується у позитивному ціннісно-смісловому ставленні до професійної діяльності; інтегрованості професійно значущих цінностей: самовдосконалення, збереження індивідуальності, духовного задоволення, креативності, а також навчально-професійної діяльності в системі смисложиттєвих орієнтацій особистості майбутнього фахівця. Щодо професійної спрямованості реалізація відбувається через інтерес до своєї професії, задоволеність професійним вибором, бажання працювати за спеціальністю; наявність професійних цілей та позитивних очікувань щодо професійної самореалізації; власне професійну мотивацію, яка представлена відповідними щодо праці викладача мотивами перетворення, досягнення та комунікації; внутрішню мотивацію оволодіння професією, що відповідає змісту самої діяльності, сутності якої є бажання стати кваліфікованим психологом-викладачем.

Мета статті – визначити особливості забезпечення професійного становлення майбутніх психологів-викладачів у процесі їх фахової підготовки протягом навчання у ВНЗ.

Теоретичне та практичне значення дослідження полягає в обґрунтуванні необхідності цілеспрямованого впливу на процес особистісно-професійного становлення студентів у навчально-виховному процесі, створенні умов особистісно-професійного становлення студентів з урахуванням закономірностей особистісних та професійних особливостей студентів психологічних спеціальностей.

Виклад основного матеріалу. Проблема особистісно-професійного розвитку особистості знаходиться у центрі уваги багатьох вітчизняних та зарубіжних учених (О. Асмолов, Г. Балл, І. Бех, О. Бодальов, М. Боришевський, Л. Виготський, В. Дружинін, Д. Ельконін, Е. Еріксон, Д. Зиглер, А. Ковальов, Г. Костюк, О. Леонтьєв, Б. Ломов, С. Максименко, В. М'ясищев, Г. Олпорт, К. Платонов, К. Роджерс, С. Рубінштейн, Л. Хьєл, К. Юнг та ін.).

Зростання обсягу самостійної та дослідницької діяльності вимагає від студентів високого рівня розвитку таких особистісних рис, як самостійність, відповідальність, вимогливість до себе та результатів своєї діяльності. Саме у студентські роки процес становлення особистісно-професійних якостей набуває особливої інтенсивності. Цей період (за віковою періодизацією – це юнацький вік) характеризується усвідомленням власної індивідуальності, неповторності, несхожості на інших. У цьому віці остаточно складається фундамент ціннісних орієнтацій та самореалізації.

Поряд з проблемою вдосконалення пізнавальних здібностей, знань, умінь та навичок, нині все більше уваги приділяється проблемі формування особистісних якостей майбутніх психологів-викладачів. До основних завдань вищої освіти належать забезпечення всебічного розвитку особистості, психологічної готовності молоді до самоосвіти, усвідомлення взаємозв'язку між ідеями свободи та громадською відповідальністю, здатності до особистісної самореалізації. Уміння студента відповідати за власні дії, об'єктивно аналізувати причини своїх успіхів та невдач є необхідною умовою його інтелектуального та особистісного зростання, а також – важливим внутрішнім чинником процесів саморозвитку, самовдосконалення, саморегуляції. Рівень сформованості особистісних та професійних якостей особистості майбутнього фахівця зумовлює специфіку його поведінки, спілкування, наукову та суспільну діяльність, що знаходить своє відображення у багатьох дослідженнях психологічних аспектів ефективності підготовки майбутніх фахівців у ВНЗ (Л. Долинська, О. Дусавицький, Є. Заїка, О. Іванова, Н. Крейдун, С. Максименко, Н. Наумчик, Н. Пов'якель, В. Панок, О. Солодухова, О. Фальова, Т. Хомуленко, Н. Чепелева, Л. Яворовська, Т. Яценко та ін.).

Забезпечення професійного становлення майбутніх психологів-викладачів (студентів, які навчаються за спеціальністю «Психологія» освітньо-кваліфікаційного рівня «магістр») у процесі їх фахової підготовки протягом навчання в Харківському національному педагогічному університеті імені Г.С. Сковороди відбувається завдяки плідній роботі викладачів кафедри практичної психології. Професорсько-викладацький склад кафедри розробляє оптимальні шляхи поєднання загальноприйнятих

методів навчання у ВНЗ з інноваційними. Серед інноваційних технологій, що впроваджуються в навчальний процес на факультеті психології та соціології та на факультеті заочного навчання, слід назвати: кредитно-модульну та модульно-рейтингову системи навчання, а також впровадження елементів технологій особистісно зорієнтованого навчання та проблемного навчання.

Упровадження інноваційних технологій в навчальний процес реалізується через:

– оновлення змісту навчальних програм, посібників, методичних рекомендацій, стимульних матеріалів, тощо (зокрема, розробка та впровадження оновлених завдань для індивідуальної та самостійної роботи студентів, тематики рефератів, курсових та дипломних робіт, тестових завдань);

– оновлення методик, методів, форм і засобів викладання та взаємодії у виховному процесі (метод вправ – ситуаційна вправа – рольова гра; лекція – лекція-дискусія – лекція-діалог з аудиторією – лекція-прес-конференція; бесіда – евристична бесіда – інтерактивний метод, моделювання психолого-педагогічних ситуацій; конструювання методичних ситуацій; тестування; взаєморецензування студентами відповідей; комп'ютерне проектування та ін.).

На кафедрі створено сприятливі умови для формування інноваційного потенціалу викладачів. Це забезпечує здатність професорсько-викладацького складу кафедри, молодих науковців, аспірантів упроваджувати, сприймати, реалізовувати нововведення. Ця здатність переважно є наслідком творчих прагнень педагогічного колективу, його ставлення до нововведень, особливо таких, як відкриваючі нововведення, що передбачають освоєння і розробку нової програми, нового виду освітніх послуг, нової технології тощо. Наприклад, комп'ютеризація освітнього процесу, перехід до нових інформаційних технологій.

Інноваційність упроваджується за двома напрямками:

– нововведення в науці (оновлення психолого-педагогічної теорії);
– нововведення в практиці (оновлення психолого-педагогічної практики).

Головними особливостями інноваційної педагогічної діяльності викладацького складу кафедри практичної психології є особистісний підхід до студента (спрямованість на особистість, гуманістична природа взаємодії), творчий, дослідно-експериментальний характер, стійка мотивованість на пошук нового в організації навчально-виховного процесу.

Формування особистісної професійної спрямованості майбутніх психологів розпочинається вже з ранніх етапів їх навчання. Так, вже з

першого курсу студент залучається до кола професійної проблематики на заняття зі вступу до спеціальності, під час вивчення основ загальної психології та її історії. На другому курсі поглиблюється фахова орієнтація студентів через вивчення основ психологічної практики, диференційної психології та психології праці. Навчання на третьому та четвертому курсах забезпечує ґрунтовне пізнання галузевих особливостей та закладає основи розуміння можливості своєї профреалізації на певній психологічній посаді. Завдяки цьому майбутні психологи-викладачі формують не тільки свою теоретичну базу профзнань, але й розвивають свої профуміння та навички, готуючись до різних форм аудиторних занять, а на старших курсах – і до проведення цих занять. Залучення студентів до проходження психолого-педагогічних практик у середніх загальноосвітніх закладах, психологічних центрах, оздоровчих таборах тощо надає: можливість закріпити мотиваційний та ціннісний компоненти професійного самовизначення; спробу реалізувати себе у професії. Як доводить багаторічний досвід, проходження психологічної практики формує у студентів позитивне прагнення до подальшого набуття галузевих знань, умінь та навичок, ентузіазм, поклик до самореалізації та профзростання.

Під час навчання психологів викладачами забезпечується наступність засвоєння психологічних знань. Тому на п'ятому курсі забезпечення професійного становлення майбутніх психологів-викладачів у процесі їх фахової підготовки протягом навчання у ВНЗ відбувається через закріплення отриманих психологічних знань, професійних умінь та навичок. Усвідомленню себе як психолога-викладача сприяє підготовка студентів 4–5 курсів з таких навчальних дисциплін, як «Педагогічна психологія», «Методика викладання психології», «Методика викладання у вищій школі», «Психологія вищої школи». На цих заняттях студенти отримують змогу спробувати себе у ролі викладача, відчутти свої професійні можливості, оцінити міру їх розвитку. Цьому також сприяє робота під час виробничих практик.

Інноваційність забезпечується викладачами кафедри не тільки у навчально-виховному процесі, а й через залучення студентів до науково-дослідної діяльності, а саме: участь у «Науковому дебюті», студентських психологічних олімпіадах, університетських Днях науки, «Круглих столах» та науково-практичних конференціях, публікації наукових статей та тез. Так, під час наукової підготовки студентів спеціальності «Психологія» вже звичним стало на початку навчального року організувати серед студентів I курсу конференцію «Науковий дебют першокурсників». Організаторами та науковими керівниками дебютантів традиційно стають магістри-психологи. Магістри під час проходження виробничої практики проводять лекційні,

семінарські та практичні заняття і водночас мають змогу ознайомитися зі специфікою роботи викладачів як керівників наукової роботи студентів.

Студенти-психологи різних курсів активно залучаються до участі у щорічних Днях науки, які реалізуються через проведення тематичних круглих столів та диспутів. Тематика їх різноманітна та має актуальну суспільну спрямованість, охоплює широке коло питань загальної, вікової, педагогічної, інженерної, диференціальної, медичної, соціальної психології й психодіагностики. З досвіду близько 80% доповідей відбивають результати власних емпіричних досліджень студентів і тільки 20% доповідей – теоретичні, засновані на аналізі робіт інших авторів.

Магістри-психологи щороку беруть активну участь у науково-практичній конференції магістрантів ХНПУ імені Г.С. Сковороди, яка започаткована під егідою керівництва нашого університету «Цивілізаційний поступ сучасної освіти і науки», здійснюють підготовку за темами своїх магістерських робіт, які вони розробляють разом зі своїми науковими керівниками, тез доповідей, що публікуються у збірках матеріалів конференції.

Поряд з різними видами самостійної роботи студенти працюють над курсовими та дипломними роботами. Тематика курсових, дипломних та магістерських робіт щороку оновлюється і затверджується на засіданнях кафедри. Для їх написання розроблено методичні рекомендації. Загалом уся тематика дипломних робіт є актуальною, відповідає сучасному стану і перспективам розвитку сучасної науки. До розширення кола тематики наукових робіт активно залучаються студенти-старшокурсники.

Висновки і перспективи подальших досліджень. Отже, слід наголосити, що для забезпечення професійного становлення майбутніх психологів-викладачів у процесі їх фахової підготовки протягом навчання на сучасному етапі викладачами кафедри практичної психології впроваджуються дидактичні нововведення та створюються сприятливі умови, які реалізуються під час викладання навчальних дисциплін так: використовуються методи мозкового штурму, вирішення психологічних задач, моделювання психолого-педагогічних ситуацій; групові дискусії, елементи тренінгових вправ, метод обговорення психологічних ситуацій у міні-групах, реферативні завдання, колоквіуми, тестування, метод входження в навчальну взаємодію (коли студенти виконують функції учителя, викладача, керівника), конструювання методичних ситуацій із подальшим їх аналізуванням та обговоренням, методи соціального учіння, підготовка психологічних есе, взаємооцінювання доповідей та інші елементи сучасних інноваційних технологій педагогічного процесу у вищій школі. Подальшого розвитку потребує активне залучення технічних засобів

навчання, комп'ютерних, мультимедійних презентацій, схематизацій, фото- та відеосупроводження навчального процесу, тощо.

Перспективи вбачаються у поглибленому аналізі цілісної системи забезпечення особистісної самореалізації майбутніх психологів-викладачів у процесі фахової підготовки під час використання різних форм та засобів роботи; у подальшому пошуку і конкретизації її критеріїв та методів і методик їх вивчення; впровадженні тренінгових програм у процесі роботи психологічної служби ВНЗ, спрямованих на формування профкомпетентності та розвитку релевантних особистісних рис у майбутніх психологів-викладачів.

ЛІТЕРАТУРА

1. Вилужанина Т.А. Динамика образа «Я» студентів-психологів / Т.А. Вилужанина // Теоретико-методологічні проблеми генетичної психології: Матеріали Міжнародної наукової конференції, присвяченої 35-річчю наукової та педагогічної діяльності академіка С.Д. Максименка. – Т.1 – К.: Міленіум, 2002. – С. 46 – 49.

2. Дмитерко-Карабин Х.М. Вплив смисложиттєвих орієнтацій на мотиваційну готовність до професійної діяльності майбутніх психологів: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. психол. наук: спец. 19.00.07 – педагогічна та вікова психологія / Х.М. Дмитерко-Карабин. – Івано-Франківськ, 2004. – 23 с.

3. Дружиніна І.А. Роль і місце формування ідентифікаційних структур особистості в ході професійної підготовки практичних психологів / І.А. Дружиніна // Наукові записки Інституту психології ім. Г.С. Костюка АПН України. – К.: Главник, 2005. – Вип.26, в 4-х т. Том 2. – С. 15 – 18.

4. Костюк Г.С. Навчально-виховний процес і психічний розвиток особистості / Г.С. Костюк / [Під ред. Л.М. Проколієнко]. – К.: Радянська школа, 1989. – 608 с.

5. Кузьминых Н.В. Преамбленность: слово психологу / Н.В. Кузьминых // Обдарована дитина. – 2003. – №1. – С. 18 – 20.

6. Михайличенко О.В. Основи методики викладання суспільних дисциплін у вищій школі: навчальний посібник / О.В. Михайличенко. – Суми: ВАТ «СОД», 2006. – 102 с.

7. Фалько Н.М. Психологічні особливості особистісно-професійного становлення студентів психолого-педагогічних спеціальностей: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. психол. наук: спец. 19.00.07 – педагогічна та вікова психологія / Н.М. Фалько. – Харків, 2009. – 23 с.